

DİL PSİKOLOJİSİ YÖNÜNDEN KELİME TÜRETME

D. CÜCELOĞLU

Hacettepe Üniversitesi, Psikoloji Enstitüsü

Dil, çok eski zamanlardan beri birçok yönlerden insanların dikkatini çekmiş bir konudur. Teologlar, kainattaki diğer bütün yaratıklar sahip olmadığı halde, insanların Tanrı'nın kendilerine bir lütfu olan dil sayesinde dine sahip olabildiklerini söylemişler; filozoflar ise, insanın mahiyetiyle ilgili olarak düşündüklerinde «insan konuşan hayvandır» diyerek, insanları hayvanlardan ayırt eden en belirgin özellik olarak dili gördüklerini ifade etmişlerdir.

Bilimsel düşüncenin gelişmesi dil hâdisesiyle ilgili düşüncelere de damgasını vurmuş, modern bilim zihniyetinin dile uygulanışı sonucu birçok çalışma sahaları ortaya çıkmıştır. Biyolojik bilimlere ilişkin olarak dilin fizyo-nörolojik yönleri tartışılmakta olduğu gibi, sosyal bilimlere ilişkin olarak bugün bir Dil Sosyolojisinden de söz edilmektedir. Dilin yapısını matematik yönden inceleyen bilim adamlarının yanı sıra, dili bir davranış sistemi olarak kabul edip inceleyen psikologlar da vardır. Son yüzyılın gözlemiş olduğu önemli bilim gelişmelerinden biri de, dilin bir sistem olarak kabul edilip, bizzat bu açıdan incelenmeye başlanmasıdır. Dilbilimi (Linguistics) olarak isimlendirebileceğimiz bu çalışma alanı, dili üçlü bir sistem olarak kabul eder ve bu sistemlerin dayandığı temel prensipleri bulmayı gaye edinir. Genel dil sistemi içinde gördüğümüz bu üç alt sistem ses, yapı ve anlam sistemleri olarak bilinir.

Konuya yaklaşış tarzı, temel felsefesi itibariyle dilbilimi iki görünüm arzemiş; bunlardan *yöneltici gramer* adıyla anılan yaklaşış tarzı, bilim açısından artık değerini yitirmiş, dilbilimi çalışmalarına esas alınan *tanımlayıcı gramer* adını verebileceğimiz yaklaşım tarzı bugün dil çalışmalarına temel teşkil etmeye başlamıştır.

YÖNELTİCİ VE TANIMLAYICI GRAMER

Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında dil-biliminin ilk gelişim aşamalarında yönettici gramer (prescriptive gramer) yaklaşımı bu sahadaki faaliyetlere damgasını vurmakta idi. Bu yaklaşım, belirli bir grup yazar ya da aydın zümrenin kullanmış olduğu dili temel dil, doğru dil olarak kabul eder. Yönettici gramer yaklaşımını kabul etmiş kimselerce, halkın kullanmış olduğu dil ilgi çekici değildir ve üzerinde çalışmaya değmez. «Doğru dil»i kullandığı kabul edilen zümrenin dili incelenir ve bu dilin kuralları diğerlerine öğretilmeğe çalışılır.

Bilim zihniyeti değer yargılarına ilişkin bir tutum içinde değildir; çünkü hâdiseleri «doğru» ve «yanlış» olarak ayırt edecek bir bilim ölçütü bulunmamaktadır. Bilimsel tutumun dilbilimi sahasında uygulanması sonucu tanımlayıcı gramer (descriptive grammar) yaklaşım tarzı doğmuştur. Tanımlayıcı gramer yaklaşımı halkın kullanmış olduğu dili en geniş anlamda temel kabul eder, «Bir dil, o dili kullanan toplum çerçevesinde tanımlanır» noktasından hareket ederek, halkın günlük normal şartlar altında konuştuğu dili esas alıp dilin *sesçe, yapıca ve anlamca* kuruluşunu inceler.

Aşağıda ana hatlarıyla takdim edeceğimiz araştırma, tanımlayıcı gramer yaklaşım tarzı içinde oluşmuş ve uygulanmıştır. Araştırma problemine geçmeden önce, araştırma probleminin daha anlamlı hale gelebilmesi için dil çalışmalarında geçerli olan iki çalışma modelinden öncelikle söz etmekte fayda görüyoruz. Bu modellerden biri dilin kendisiyle, yani sistemle ilgili çalışmaları, diğeri ise dil sistemini kullanan konuşucu / dinleyici ile ilgili çalışmaları içerir.

YETENEK VE İCRA MODELLERİ

Yetenek modeli dili bir sistem olarak alıp incelemek ister; sonsuz hafızası olan, hiç yanlış yapmayan, yorulma ve heyecanlanma gibi fizyolojik ve psikolojik şartlardan etkilenmeyen soyut bir konuşucu/dinleyiciyi konu olarak alır. Bu kimsenin kullandığı dilin

gramerini yazmayı amaç edinir (Chomsky, 1965). Bu model içinde çalışan dilciler, dilin sesçe, yapıca ve anlamca kuruluşunu, dil kuralları halinde ifade etmeye, yani, incelenen dilin gramerini inşa etmeye çalışırlar. Bugünkü modern dilbilimi anlayışı içinde *gramer*, bir dile ait sesle, yapıyla, ve anlamla ilgili kurallar bütünü, sistemini ifade eder.

İcra modeli adını verebileceğimiz diğer model ise dili konuşan kimsenin konuşucunun modelidir (Osgood, 1966). Fizyolojik, psikolojik ve sosyal değişkenler kişinin konuşmasını — yorgunluk, korku, utanma ya da afallama durumlarında olduğu gibi — etkilemektedir. Bu etkilemenin mahiyeti, etkinin mekanizması ve kendini gösteriş tarzı icra modeli içinde çalışan dil psikologunun ilgisi içine girer.

Türkçe özleştirme akımına ilişkin iki örnek vererek yukarıda yetenek ve icra modelleri ile ilgili söylediklerimize açıklık kazandırmaya çalışalım. İlk olarak şöyle bir örneği alabiliriz : -SAL (-SEL) ekinin sık sık kullanılmasına taraftar olmayan bir kişi düşünün. -SAL ekinin Türkçe'de işlek bir ek olmadığını ve bu eki sık sık kullanmadan da güzel ve anlamlı Türkçe konuşabilmenin mümkün olduğunu ifade etsin. Meselâ, *istatistiksel teknikler* yerine *istatistik teknikleri* demek Türkçenin yapısına daha uygun düşmektedir. Aynı kişi, belirli bir konuda konuşurken sık sık -SAL ekini kullanmakta olsun. Bu gelişkili durum kendisine anlatıldığında, «Gerçekten de bu eki bu kadar sık kullanmam gerek ama, konuyla ilgili okuduğum kitapta bu ekle yapılmış kelimeler o kadar çok geçmektedir ki, ağzımı açınca kendiliğinden sanki akıveriyorlar» desin. Bu örnekte, icra modeline ait bir değişken olan «tekrarın etkisi» üzerinde durulmaktadır.

Bir başka örnekte «merhum» ve «ölü» kelimelerine ilişkin olarak verilebilir. «Merhum», «rahmetli» kelimeleri etimolojisi itibarıyla Arapça kaynaklı olduğu için, onun yerine Türkçe bir kelime olan «ölü» kelimesinin kullanılmasını isteyen bir kimseyi düşünün. Dilci olarak, yani yetenek modeli seviyesinde o kimse haklıdır. Kelime belirli bir tarihte Türkçeye girmiştir, o günden bugüne kullanılmaktadır, ama yine de, bu kelimenin Arapça kaynaklı olduğunu bilmekteyiz. Yetenek modeli seviyesinde kalarak denebilir ki, «madem ki kelime Arapça köklüdür, o halde dilden atılmalıdır».

Aynı duruma bir de icra modeli açısından bakalım: Bu kelime insan ilişkilerinde çok önemli bir yönü, yani, psikolojik bir faktör olan duygu ile ilgili anlam farklarını ifade etmektedir. Bizler için bazıları «rahmetli» olur, bazıları «ölür», bazıları da «geberir». Türkiye Türkçesi içinde duygu ve düşüncelerimizi ifade etmede kullanılmış olduğumuz bu kelime, icra modeli içerisinde yer almış bir çalışma dalı olan Psikolinguistik (Dil Psikolojisi) ve Sosyolinguistik anlamda Türkçe bir kelimedir. İcra modelince uygulanan kriterler açısından bakacak olursak, halkın türküsüne, hikâyesine, günlük hayatına, konuşmasına girmiş her kelime, aslı, kaynağı ne olursa olsun Türkçe bir kelimedir.

Bu kısa girişten sonra, yetenek modeline ait bir değişken olan «türetme eklerinin doğru ve yanlış kullanılmalarının», icra modeline ait bir değişken olan «türetilen kelimenin bıraktığı duygu izlenimi» ile ilişkisini inceleyen araştırmamızı özet olarak sunabiliriz. Önce Türkçe türetme eklerinin elde edilmesine ilişkin çalışmamızı, daha sonra da, yanlış ve doğru türetilen kelimelerin bıraktıkları duygu izlenimlerini inceleyen araştırmayı takdim edeceğiz.

TÜRETME EKLERİNİN ELDE EDİLiŞİ

Türkçe türetme eklerini incelemek amacıyla *Hürriyet*, *Milliyet* ve *Tercüman* gazetelerinin 3 Ocak 1972 — 3 Şubat 1972 tarihleri arasında basılmış nüshalarından birer tanesi, bu tarihler de dahil olmak üzere, dosyalanmıştır. Dosyalanan bu gazetelerin birinci ve ikinci sahifelerindeki bütün kelimeler gözden geçirilerek, türetme eki ihtiva eden kelimelerin altı renkli kalemle çizilmiştir.

Dil örneklem grubunu teşkil etmek üzere seçilen gazeteler aşağıdaki kriterlere göre tesbit edilmiştir.

1. *Gazetenin tirajı*¹. Yüksek tirajlı gazeteler, düşük tirajlı gazetelere tercih edilmiştir. *Hürriyet*, *Milliyet* ve *Tercüman* gazetele-

1 Gazetelerin yüksek tirajlı olması sosyolinguistik yönden manidardır. Türkiye gibi Doğu-Batı, İslam-Hristiyan, Asya-Avrupa kültürlerinin karşılaşma ve kaynaşma noktası olmuş bir memlekette, kültür homojenitesi beklemek pek mümkün değildir. Bölgeler arası, meslekler arası ve nesiller arası iletişimin (communication) tam sağlana-

rinin Türkiyenin başta gelen yüksek tirajlı gazetelerinden olmaları, bu kritere göre örneklem grubuna alınmalarını sağlamıştır.

2. *Değişik politik tutumların temsil edilmesi*: *Hürriyet* halk gazetesi olarak bilinir; sağ ve sol olarak adlandırılabilir bir politik tercihi pek belirgin değildir. *Milliyet*'in ılımlı sol politik eğilimi, *Tercüman*'ın sağ kanadın politikasını temsil edebilecek nitelikte olması, farklı politik eğilimde olan gazetelerin örnekleme girmesini sağlamıştır.

İşlem

Kelimelerin kök ve ek unsurlarına ayrılması: Altı çizilmiş türetme eki ihtiva eden kelimeler, Hacettepe Üniversitesi Bilgi İşlem Merkezi'nce hazırlanıp bastırılmış veri kodlama kâğıtlarına aktarılmış, oradan da bilgi işlem kartlarına delinerek, veriler üzerinde çeşitli işlemler yapılmaya hazır hale getirilmiştir.

Kodlama kâğıdının 10-25 sütunları arasına türetilen kelimelerin kök kısmı, 30-35 sütunları arasında dek ek kısmı yapılmıştır. Meselâ, türetilen kelime *kaçış* ise, 10, 11, 12 ve 13 üncü sütunlara

madığı ülkemizde, küçük kültür gruplaşmaları, sık sık gözlenebilen bir olaydır. Hangi ülkede olursa olsun, gazeteler tirajlarının yüksekliği nisbetinde, bu tip kültür gruplarından birinin mahı olmaktan kurtulup, milli bir seviye göstermeye başlarlar (Wright, 1959; Schramm, 1964). Daha geniş bir kitle için çıkarılan gazeteler de bu geniş kitleye malolmuş dili kullanmak zorundadırlar. Türkiye'de bir gazetenin tirajı ile, «Yaşayan Türkiye Türkçesini» yazı dili olarak gazetede kullanma ihtimali arasında, mantıkî bir ilişki beklemek gerekir.

Her yüksek tirajlı gazete için bu durum gerçekleşmemiş olabilir; fakat küçük tirajlı gazeteleri tercih edebilmemiz için elimizde, ampirik ya da mantıkî hiç bir delil bulunmadığından, örneklemimizi (sample) yine de yüksek tirajlı gazetelerden teşkil etmeyi, en az sakıncalı yol olarak gördük.

2. Politik tutumun kullanılan dile etkisi olduğu henüz deney yoluyla gösterilmiş değildir; fakat bu tutumların kullanılan kelime cinslerine etkili olabileceği birçok kişilerce paylaşılan bir kanı durumundadır. İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü Mezuniyet Tezi olarak sunulan bir çalışmada Betül Akkemik farklı kültür ortamlarını temsil eden kişilerin yeni Türkçe kelimelerin duygusal anlamını farklı idrak ettiğini göstermiş bulunmaktadır (Akkemik, 1971). Doğrudan doğruya politik tutumlarla ilgisi olmamakla beraber yukarıda zikredilen çalışma, kullanılan kelime cinsi ile politik tutum arasında bir ilişki olabileceği kanaatini destekler mahiyettedir.

KAÇ-, 30 ve 31 inci sütunlara İŞ yazılmıştır. Eğer türemiş kelime birden fazla ek ihtiva ediyorsa, her bir ek'in kök'e ilâvesi bir basamak olarak kabul edilmiş ve her türetme basamağı ayrı bir karta kodlanmıştır. Meselâ, *gözlem* kelimesi, veri kodlama kâğıdına aşağıdaki şekilde kodlanmıştır :

Satır 1	GÖZ	LE
Satır 2	GÖZLE-	()M

Böylece kelimenin türetilme işlemi basamak basamak gösterilmiştir.

Kök ve ek arasında mevcut türetme ilişkisi de, ayrıca, kodlanmıştır. Meselâ, Türk Dili'nde bazı ekler fiilden isim, bazıları isimden sıfat ve diğer bazı eklerse, sıfatdan zamir türetirler. Bu tip kök-ek türetme ilişkilerine «eklerin fonksiyon grupları» adını verdik. Eklerin bu fonksiyon grupları, aşağıda gösterildiği üzere, ayrı ayrı numaralarla kodlanmıştır :

1. İsimden isim,
2. İsimden sıfat,
3. İsimden fiil,
4. İsimden zarf,
5. Sıfatdan sıfat,
6. Sıfatdan isim,
7. Sıfatdan fiil,
8. Sıfatdan zarf,
9. Fiilden fiil,
10. Fiilden isim,
11. Fiilden sıfat,
12. Fiilden zarf.

Eklerin fonksiyon gruplarını belirten bu kod numaraları, veri kodlama kâğıdının 5 ve 6'ncı sütunlarında belirtilmiştir. Böylece, her kelime için kök, ek ve bu ikisinin fonksiyonel ilişkisi kodlanma imkânını bulmuştur. Veri kodlama kâğıdına işlenmiş olan bu veri-

ler, daha sonra kartlara delinmiş ve bu kartlar yoluyla çeşitli dökümler elde edilmiştir. Bu yazımızda kök-ek türetme ilişkileri ile ilgileneceğimizden, yalnız bu konuyla ilgili dökümü sunmayı uygun gördük.

Kök-ek türetme ilişkileri. Kök-ek türetme ilişkilerini 12 gruba ayırdığımızı ve her bir ilişki için ayrı bir kod numarası verdiğimizizi yukarıda belirtmiştik. Tablo 1, eklerin fonksiyon grupları adını verdiğimiz kök-ek ilişkileri ve dil örneklem grubumuzdan elde edilen sayısal bilgileri göstermektedir. Bu tablo A, B ve C adlı üç gruptan oluşmuştur: A grubunda isim köklerine uygulanan ekler; B grubunda sıfat köklerine, C grubunda ise fiil köklerine uygulanan eklerle ilgili bilgiler gösterilmiştir. Her grup kendi içinde alt gruplara ayrılmış, böylece, meselâ A grubu: 1 - isimden isim; 2 - isimden sıfat; 3 - isimden fiil; ve 4 - isimden zarf türeten eklerden oluşmuş dört alt gruptan oluşmuştur. Her alt grupta bulunan eklerin bütününi vermek çok yer alacağından, Tablo 1'de ancak en yüksek işlevlik derecesine sahip olan ekler gösterilmiştir.

TABLO 1

Kendi Grubundakilere Nisbetle İşlevlik Derecesi Yüksek Olan Ekler. Tablo üç grup halinde organize edilmiştir. A grubunda İsim köklerine uygulanan ekler, B grubunda Sıfat köklerine uygulanan ekler, C grubunda ise Fiil köklerine uygulanan ekler gösterilmiştir. Araştırmadan elde edilen ve her grup altına düşen eklerin sayısı ve bu eklerin türetmiş olduğu kelimelerin sayısı belirtilmiştir. Toplam 233 ekten incelememize giren 2886 kelime türetilmiş bulunmaktadır.

A. İsim Köküne Gelen Ekler (Ek. Say.: 74; Türk. Kel. Say.: 628; İşl. Der.: 8.48)

1. İsimden İsim (Ek. Say.: 34; Tür. Kel. Say.: 212; İşl. Der.: 6.23)

Sıra No	Ek	Türettiği Kelime Sayısı	Örnek
1	-AT	21	Tahkikat
2	-CI	59	Çalgıcı

(Tablo 1 devam)

3	-CIK	9	Sepetçik
4	-DAŞ	9	Sırdaş
5	-İST	8	Kemalist
6	-LIK	78	Çöplük
		<u>Toplam :</u>	184

2. *İsimden Sıfat (Ek. Say.: 27; Tür. Kel. Say.: 237; İşl. Der.: 8.77)*

Sıra No	Ek	Türettiği Kelime Sayısı	Örnek
1	-İ	28	Tarihî
2	-KÂR	9	Sanatkâr
3	-LI	72	Boyalı
4	-LIK	17	Asırlık
5	-SAL	32	Kimyasal
6	-SIZ	30	Boyasız
		<u>Toplam :</u>	178

3. *İsimden Fîil (Ek. Say.: 10; Tür. Kel. Say.: 166; İşl. Der.: 16.6)*

Sıra No	Ek	Türettiği Kelime Sayısı	Örnek
1	-ET	8	Yönetmek
2	-LA	120	Taşlamak
3	-LAŞ	21	Devleşmek
4	-LAN	11	Canlanmak
		<u>Toplam :</u>	160

4. *İsimden Zarf (Ek. Say.: 3; Tür. Kel. Say.: 13; İşl. Der.: 4.33)*

(Tablo 1 devam)

Sıra No	Ek	Türettiği Kelime Sayısı	Örnek
	-EN	10	Tercihen
		<u>Toplam :</u>	10

B. Sıfat Köküne Gelen Ekler (Ek. Say.: 58; Tür. Kel. Say.: 419; İşl. Der.: 7.22)

5. Sıfattan Sıfat (Ek. Say.: 28; Tür. Kel. Say.: 60; İşl. Der.: 2.14)

Sıra No	Ek	Türettiği Kelime Sayısı	Örnek
1	-CI	7	Sağcı
2	-CIK	8	Birazcık
3	-NCİ	10	İkinci
		<u>Toplam :</u>	10

6. Sıfattan İsim (Ek. Say.: 13; Tür. Kel. Say.: 239; İşl. Der.: 18.3)

Sıra No	Ek	Türettiği Kelime Sayısı	Örnek
1	-İYET	8	Hassasiyet
2	-LİK	203	Sertlik
3	-YET	8	Şahsiyet
		<u>Toplam :</u>	219

7. Sıfattan Fül (Ek. Say.: 10; Tür. Kel. Say.: 55; İşl. Der.: 5.5)

Sıra No	Ek	Türettiği Kelime Sayısı	Örnek
1	-AL	7	Azalmak
2	-LA	29	Sıkılmak
3	-LAŞ	12	Kesinleşmek
		<u>Toplam :</u>	48

(Tablo 1 devam)

8. *Sıfattan Zarf (Ek. Say.: 7; Tür. Kel. Say.: 65; İşl. Der.: 9.28)*

Sıra No	Ek	Türettiği Kelime Sayısı	Örnek
1	-CA	55	Yavaşça
		Toplam : 55	

- C. *Fiil Köküne Gelen Ekler (Ek. Say.: 10; Tür. Kel. Say.: 1839; İşl. Der.: 18.2)*

9. *Fiilden Fiil (Ek. Say.: 13; Tür. Kel. Say.: 751; İşl. Der.: 57.7)*

Sıra No	Ek	Türettiği Kelime Sayısı	Örnek
1	-DIR	142	Saldırmak
2	-L	235	Sarılmak
3	-N	161	Sarınmak
4	-R	35	Uçurmak
5	-Ş	73	Uçuşmak
6	-T	82	Sarkıtmak
7	-VER	12	Sarkıvermek
		Toplam : 740	

10. *Fiilden İsim (Ek. Say.: 41; Tür. Kel. Say.: 470; İşl. Der.: 11.4)*

Sıra No	Ek	Türettiği Kelime Sayısı	Örnek
1	-ANAK	6	Tutanak
2	-GE	6	Bölge
3	-GIN	8	Yangın
4	-I	40	Saldırı
5	-IM	94	Seçim
6	-IN	9	Yığın

(Tablo 1 devam)

7	-INTI	35	Sarsıntı
8	-(A)R	10	Yazar
9	-İŞ	78	Yazış
10	-IT	12	Anıt
11	-AK	30	Yatak
12	-KI	39	Katkı
13	-MA	32	Dondurma
14	-MACA	9	Bulmaca
		<u>Toplam : 408</u>	

11. *Fülden Sıfat (Ek. Say.: 30; Tür. Kel. Say.: 471; İşl. Der.: 15.7)*

Sıra No	Ek	Türettiği Kelime Sayısı	Örnek
1	-ACAĞ	27	Açacak
2	-AK	9	Binek
3	-AN	151	Satışan
4	-ICI	99	Öğretici
5	-ILI	8	Yatılı
6	-IK	79	Kırık
7	-KAN	12	Çalışkan
8	-KIN	33	Seçkin
		<u>Toplam : 398</u>	

12. *Fülden Zarf (Ek. Say.: 17; Tür. Kel. Say.: 147; İşl. Der.: 8.64)*

Sıra No	Ek	Türettiği Kelime Sayısı	Örnek
1	-ARAK	65	Koşarak
2	-İNCE	19	Yeltenince
3	-IRKEN	37	Satılırken
		<u>Toplam : 121</u>	

Tablo 1'i genel ek gruplarının işleklik derecesi bakımından incelediğimizde, örneklememize giren isimden kelime türeten eklerin (A grubu) 74 adet olduğunu, bu eklerle 628 kelime türetildiğini ve türetilen kelime sayısının, ek adedine bölünmesiyle elde edilen işleklik derecesinin yani ortalama her bir ekin ($628/74=8.48$) sekiz kelime türettiğini görüyoruz. Sıfat sonuna gelerek kelime türeten eklerin (B grubu) 58 adet olup, 419 kelime türettiğini ve bu grup eklerin ortalama yedi kelime türettiğini gözliyoruz. Fiil sonlarına gelerek kelime türeten eklerin (C grubu) sayısı 101 olup, bu eklerle 1839 kelime türetmiş bulunmaktadır; böylece bu gruptaki her bir ekin ortalama on sekiz kelime türettiğini gözliyoruz.

Ek gruplarını genel seviyede ele alarak, örneklememiz sınırları içerisinde, şöyle bir sonuca gidebilmekteyiz: Türkiye Türkçesinde kelime türetiminden en çok fiil köklerinden, sonra isim köklerinden, faydalanılmaktadır. Fiil köklerine uygulanan ekler sadece sayıca daha fazla olmamakta, aynı zamanda daha işlek bulunmaktadır.

Her genel ek grubunu kendi içerisinde incelediğimizde, alt ek gruplarının, türetilen kelime sayısı bakımından, aralarında farklar gösterdiklerini gözlemekteyiz. Tablodaki A genel grubunda, isimden isim türeten eklerin sayısı (1. no.lu alt-grup) daha fazla olduğu halde, en çok isimden sıfat türetildiğini (2. no.lu alt-grup) ve isimden fiil türeten eklerin en işlek olduğunu (3. no.lu alt-grup) gözliyoruz. Bu genel grubunda, en fazla ek sayısı, sıfatdan sıfat türeten ek alt grubunda (no. 5) bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, en fazla kelime türeten ve en işlek eklere sahip olan alt grup ise, sıfatdan isim türeten 6. no.lu alt-gruptur. C genel ek grubunda, fiilden fiil türeten 9. no.lu alt-gruptaki ekler, en fazla kelime türettiği ve en işlek olduğu halde, en fazla ek sayısını, fiilden isim türeten 10 no.lu alt-grup ihtiva etmektedir.

Her alt-gruba giren ekleri türettiği kelime sayısı yönünden incelediğimizde ekler arasında bu yönden büyük farklar olduğunu gözliyoruz. Meselâ, 1. no.lu alt-grupta -CI ve -LIK ekleri, bu alt gruba giren diğer dört ekin türettiği kelime sayısının hemen hemen üç katını türetmiş bulunmaktadır. Her alt-grupta bu tip gözlemler yap-

mak mümkün olabilmektedir. Elli ya da daha fazla sayıda türetme yapmış olan ekleri, *en işlek ekler* olarak tanımlarsak, Tablo 1'de, on-yedi en işlek ek bulunduğunu, ve bu eklerin toplam olarak 1876 kelime türettiğini gözliyoruz. Bu sayı, örneklememize giren türetilmiş bütün kelime sayısının yüzde altmışbeşinden fazlasını teşkil etmektedir.

Bu gibi bilgilerin Türkçe öğretimine ilişkin önemi açıktır: dilimizi öğrenmekte olan birine, önce en işlek ekleri öğretmekte, herhalde büyük yarar vardır. Bu demektir ki, dilimizi öğrenen birisi, Türkiye Türkçesi içinde duyduğu ya da okuduğu türetilmiş kelimelerin çoğunun türetiliş tarzını ve kelimenin parçalarını bu eklerin işleyiş tarzını öğrenmekle daha kolay algılayabilecek duruma gelecektir.

Bu gibi sayısal bilgilerin türetilen kelimelerin kabul edilişi, hoş karşılanması gibi, duygusal yönlerle de ilişkisi bulunabilir. Şimdi de türetilen kelimelerin duygusal algılanışıyla ilgili yönlerin incelenmesini ele alan araştırmayı sunmak istiyoruz.

Türkçeyi özleştirme ve yenileştirme akımının sonucu olarak birçok türetilmiş yeni kelime basın yoluyla okuyucuya, radyo ve televizyon yoluyla dinleyiciye ulaşmaktadır. Bu yeni kelimelerin okuyucu ve dinleyicilerde olumlu ve olumsuz duygu belirten tepkiler uyandırdığını çeşitli fırsatlarla gözlemekteyiz. Yeni türetilmiş bazı kelimelerin «doğruluğundan» «kulağa hoş geldiğinden», bazılarının ise «yanlışığından» ve «kulağa çirkin geldiğinden» bahsedildiğini değişik zaman ve yerlerde duymuşuzdur. Yeni türetilmiş kelimelerle ilgilenmek, ideolojik bir çerçeve içinde anlaşılıp, bir devrimcilik ya da tutuculuk çerçevesi içine sokulduğundan³, yeni kelimelerin yukarıda belirtilen biçimde, *niçin* ve *nasıl* idrak edildiğini bilim yönünden araştırmak oldukça zorlaşmıştır.

3 Türk Kültürünün Araştırma Enstitüsü, dil devrimi ile ilgili çeşitli yerlerde çıkmış yazıları derleyerek *Türk Dili İçin* başlığı altında 1966-1968 yılları arasında altı cilt halinde bastırılmıştır. Bu yazılarda belirtilen görüşlerin aksini savunan başka bir yazar (Yücel, 1971) genel olarak dil devrimi felsefesini yeniden gözden geçirip, adı geçen ciltlerdeki yazılarda ifade edilen bazı görüşlere cevap vermiştir.

Bu araştırmada türetilen kelimelere yapılan duygu belirten tepkilerin oluşumunda etkili olabilecek değişkenlerden sadece birini incelemek istiyoruz. Daha öncede belirttiğimiz gibi yetenek modeline ait bir değişken olan türetme eklerinin doğru ve yanlış kullanılışıyla, türetilen kelimelerin bıraktığı duygusal izlenim arasındaki ilişki, bu araştırmanın konusunu teşkil etmiştir.

M E T O T

Denekler

Hacettepe Üniversitesinin çeşitli Fakülte ve Yüksek Okullarında öğrenci olan 139'u kız, 125'i erkek, toplam olarak 264 denek bu araştırmaya katılmıştır. Deneklerden kızların yaş ortalaması 19.6, ortancası (median; Arıcı, 1972) 19.0; erkeklerin yaş ortalaması 20.2, ortancası da 19.4 dür.

Toplam denek sayısı her biri 66 kişilik dört eşit gruba ayrılmış ve her denek grubuna ayrı türden bir deney kitapçığı verilmiştir.

Malzeme

Araştırmamızı türetilmiş kelimeler üzerinde yapacağımızdan türetme işinde kullanacağımız kök ve eklerin seçimi ilk sorun olarak karşımıza çıkmıştır.

Ekler

Fiilden isim türeten Türkçe dilindeki eklerden aşağıda belirtilen şartlara uygun sekiz ek seğilmiştir.

(1) *İşleklilik derecesinin çok yüksek olmaması* : İşleklilik derecesi yüksek olan eklerle türetilmiş o kadar çok kelime bulunmaktadır ki, bu türevlerin günlük dile geğmiş olması ihtimali büyük olup bu kelimelerin dışında yeni bir kelime türetmek pek zor olmaktadır.

(2) *Bir miktar türetilmiş örnek kelimenin bulunması* : Eklerin doğru ve yanlış olarak kullanılabilmesi, her ekin semantik fonk-

siyonunun bilinmesi ile mümkün olabilecektir. Araştırmaya dahil ettiğimiz eklerin semantik fonksiyonlarını bulabilmek için, günlük konuşma dilinde ekler yoluyla yapılmış türevlerin gözleme olanağının bulunması gerekmektedir.

Bu şartlara uyularak Tablo 2'de gösterilen ekler elde edilmiştir. Tabloda gösterilen her ekin yanında semantik fonksiyonu belirtilmiş ve iki örnek verilmiştir.

TABLO — 2

Türev Dizilerini Elde Etmede Kullanılan
Ekler ve Türetme Fonksiyonlarının Tanımı.

Ek	Semantik Fonksiyon	Örnek
-()K	Fiilin yapılmasına uygun yer ismi	Yatak, Durak
-()Ç	Fiil ile ilgili hâdisenin ortaya çıkmasını, yapılmasını sağlayan âlet	Kaldıraç, Büyüteç
-GİÇ	Meslek olarak o fiille iş-tigal eden kimse	Dalgıç, Yargıç
-()NÇ	Fiille ilgili duygu, heyecan	Sevinç, İnanc
-IT	Fiilin yapılabilme, imkânını yaratan «şey»	Geçit, Yakıt
-KI	Fiilin icrasında kullanılan âlet	Silgi, Keski
-MAN	Belirli bir süre o işle iş-tigal edip mesleğini o fiille ilgili olarak icra edebilecek kimse	Yönetmen, Öğretmen
-I	Fiilin yapılması sonucu ortaya çıkan ürün	Yapı, Yazı

Kökler

Kelime türetiminde kullanılacak fiil köklerini seçerken, hepsi yeni olmak şartıyla, Türk dili kuralları bakımından biri doğru türetme ve diğer dördü yanlış türetme olanakları veren eklerle birleşim yapabilecek kökler listeye alınmıştır. Meselâ, *gizlenmek* fiilinden (1) *Gizlenit*, (2) *Gizleni*, (3) *Gizlenek*, (4) *Gizlendiği* ve (5) *Gizleniç* gibi beş türetme yapılmıştır. Türevlerden bir tanesi evvelden tayin edilmiş ve tanımı yapılmış bir kavramı karşılayabilmektedir. Deneklere, bu örnekle ilgili olarak verilen talimatda «Savaşta düşman gözünden ve ateşinden korunmak için yapılmış GİZLENME YERLERİ'ne Türkçe bir isim vermek durumunda olsanız, aşağıda teklif edilen beş yeni kelimeden hangisini en uygun bulurdunuz?» diye sorulmuştur. Yukarıda verilen örnekteki beş kelimeden ancak bir tanesi fonksiyonları belirtilerek tanımı yapılan kavramı karşılayabilmektedir: GİZLENEK kelimesinin türetiminde kullanılan -()K takısı, fiilin yapılmasına uygun yer ismi türetmek için, fiil kök veya gövdelerine eklenebilmektedir. Aynı fiil köküne getirilen diğer eklerin semantik fonksiyonu, verilen kavramın mahiyetiyle ilgili olmadığından, bu eklerin yoluyla elde edilen türevler yanlış olmaktadır. Bir başka deyişle, verilen örnekteki beş türevde kullanılan eklerden sadece -()K takısı semantik fonksiyonuna uygun olarak kullanılmış bulunmaktadır.

Her fiil kökünden türetmeler yapıp, bir doğru ve dört yanlış türev yapmaya imkân veren kök buluncaya kadar, deneme yanılma yoluyla, fiil seçimine devam edilmiştir. Her ek, semantik fonksiyonu doğru olarak, iki ayrı fiil köküne uygulanmış, böylece sekiz eke karşılık onaltı fiil kökü seçilmiştir. Her fiil kökünden türeyen, biri doğru dördü yanlış beş türeve, *türev dizisi* adı verilmiştir ve bu türev dizileri «deney kitapçıkları»nın yapımında kullanılmıştır.

Ölçme Aracı

Ölçme aracı olarak, Osgood ve arkadaşlarının son on yılı aşan bir süreden beri geliştirmekte oldukları *Duygusal Anlam Ölçekleri* (DAÖ)'e kullanılmıştır. Ölçme aracı olarak kullandığımız DAÖ

üzerine Türkçe yayınlar bulunduğundan (Toğrol, 1967; Cüceloğlu, 1972; Cüceloğlu, 1974), bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi verme gereğini duymuyor, sadece aşağıdaki hususları belirtmekle yetiniyoruz. DAÖ, esas itibarıyla üç temel duygu boyutunu ifade etmektedir. *Değerlendirici* boyutu temsilen dört, *Güç-gösterici* boyutu temsilen dört ve yine aynı şekilde, *Faaliyet-gösterici* boyutu temsilen dört ayrı ölçek alınarak, on-iki DAÖ, duygu belirten tepkiyi ölçmek için kullanılmıştır. Türevlerin, Türkçe bir kelime izlenimi verip vermediğini, aşına gelip gelmediğini anlamak için de iki ayrı ölçek ilâve edilmiştir. Bu ölçeklerden birine «Türkçe», diğerine «aşinalık» ölçeği adı verilmiştir.

Deney Kitapçığı

Elde edilen onaltı türev dizisinden her dört türev dizisi bir kitapçık meydana getirecek şekilde gruplanarak, dört ayrı deney kitapçığı elde edilmiştir.

Herbir deney kitapçığı dokuz yapraktan oluşmuştur. İlk yaprak deneklere verilen talimatı ihtiva etmiş, geriye kalan sekiz yaprak ise dört çift halinde konulmuştur. Herbir çiftteki ilk sahife kavram tanımını, türev dizisini ve kavramın gelmesi gereken yerde boşluk bulunan bir cümleyi ihtiva etmiş, çiftteki ikinci sahife ise Duygusal Anlam Ölçekleri (DAÖ)'ni bulundurmıştır. Daha önce verdiğimiz örneği devam ettirerek ilk sahifede bulunan cümleyi verecek olursak : GİZLENEK kelimesinin yeri boş bırakılmış.

Savaş başlamadan önce yaptırılan.....ler çok işimize yaradı.

gibi bir cümle verilmiştir⁴. Bu cümleden sonra türev dizisi, her bir türevin altına 1 den 5'e kadar sayılar konarak yazılmış ve deneklerin kavramı karşılayan türevin numarasını yazabilmeleri için bir satırlık bir boşluk bırakılmıştır.

DAÖ'ni ve ilâve ölçekleri ihtiva eden çiftteki ikinci sahifede, sırada önce ya da sonra gelmenin etkisini kontrol edebilmek için,

4 Çoğul takısı *ler* ya da *lar*'ın bir ipucu teşkil etmemesine dikkat edilerek türev dizisindeki bütün türevlerin aynı çoğul takısını alabilmesi sağlanmıştır.

ölçeklerin yerleri her sahifede değiştirilmiştir. Ayrıca doğru türevin türev dizisi içinde sırasını her ilk sahifede değiştirerek, doğru türevin yeriyile ilgili bir beklentinin gelişmesi de, önlenmeye çalışılmıştır.

İşlem

Öğretim görevlileri ile daha önceden ayarlamalar yapılarak deneylerin sınıflarda yapılması mümkün kılınmıştır. Deneklere önce genel talimat okunmuş, anlaşılmamış noktalar varsa açıklanmış, daha sonra kendi hızlarında çalışmalarını söylenerek deneye başlanmıştır. Deney kitapçığının ilk sahifesinde bulunan genel talimatda, özet olarak, deneklere iki hususa dikkat etmeleri söylenmiştir : (1) Tanımı yapılan kavramı en iyi karşılayan türevi seçiniz; (2) Türev dizisindeki kelimelerin her birinin üzeriniz de bıraktığı duygusal izlenimi ölçekler üzerinde işaretleyiniz.

Görevini bitiren denek deney kitapçığını masa üzerinde bırakarak odadan çıkmıştır.

BULGULAR

Değerlendirme sürati bakımından denekler arasında büyük farklar olduğu, en erken 20, en geç 50 dakikalık bir zaman süresi içinde denek kitapçıklarının cevaplandırıldığı gözlenmiştir. Kavram tanımının ve kavram karşılığı olarak hangi türevin seçildiğini gösteren cevabın yazılı olduğu deney kitapçığı yaprakları, deney bittikten sonra defterden koparılarak deste halinde bir araya getirilmiştir. Kavram karşılığı hangi türevin seçildiği tesbit edildikten sonra, türev dizilerini teşkil eden her bir türevin duygusal anlam boyutları üzerinde ortalamaları bulunmuştur.

Kavram Karşılığı Türev Seçimi

Türev dizisindeki türevlerin kaç denek tarafından tanımı yapılan kavramın karşılığı olarak seçildiğini Tablo 3 göstermektedir. Semantik fonksiyonu doğru olarak uygulanan ek yoluyla türetilen türevlerin altı çizilmiştir. Bu tablonun incelenmesinden altı çizili

TABLO 3

Kavram Karşılığı Türev Seçimi. Kavram Karşılığı Olarak
Türetilen Türevlerin Altı Çizilmiştir.

Sıra No	Türev 1	Türev 2	Türev 3	Türev 4	Türev 5
1	Gizlenit 13	Gizleni 3	<i>Gizlenek</i> 47	Gizlengiç 3	Gizleniç 0
2	Ölçeç 0	<i>Ölçmen</i> 64	Ölçünç 0	Ölçkü 0	Ölçüt 2
3	<i>San</i> 65	Sangiç 0	Sanaç 0	Sanıt 1	Sanman 0
4	Delgi 1	Deleç 7	Delek 1	<i>Delgiç</i> 56	Delit 1
5	Özenek 3	<i>Özenç</i> 57	Özenit 1	Özengiç 2	Özeneç 3
6	<i>Tutturac</i> 61	Tutturunç 0	Tutturut 0	Tutturman 3	Tutturu 2
7	<i>Gergi</i> 52	Germen 4	Gerit 6	Geri 1	Gering 3
8	İngiç 3	İnek 5	<i>İnit</i> 21	İni 8	İneç 29
9	Biti 2	Bitgiç 3	<i>Bitek</i> 55	Bitit 0	Bitiç 6
10	Çevirit 0	Çevirek 1	Çevireç 1	Çevirgi 0	<i>Çevirmen</i> 64
11	İtit 0	<i>İti</i> 37	İtmen 11	İtiç 14	İtgiç 4
12	Sarak 4	<i>Sargıç</i> 61	Sarıt 0	Sarı 0	Sarıç 1
13	Bıkaç 4	Bıkak 0	<i>Bıkınc</i> 58	Bıkıt 3	Bıkıç 1
14	Çürütünç 0	<i>Çürüteç</i> 62	Çürütge 2	Çürütek 1	Çürütgüç 1
15	<i>Deşki</i> 49	Deşit 2	Deşinç 3	Deşi 4	Deşgiç 8
16	Koşguç 6	Koşu 5	<i>Koşut</i> 48	Koşman 2	Koşunç 5

türevlerin, sekizinci dizi hariç⁵, bütün hallerde en yüksek frekanslı türevler olduğu anlaşılmaktadır. Bir yanda türetme ekinin doğru olarak uygulanması ile türetilmiş doğru türevler, diğer yandan ekin yanlış olarak uygulanması ile türetilmiş yanlış türevler iki ayrı grup olarak ele alınıp ortalamaları bulunduğunda, 66 kişiden 54'ünün kavram karşılığı olarak doğru türevi seçtiğini gözliyoruz.

Doğru ve yanlış türevlerin uyandırdıkları duygusal tepkiyi duygusal anlam boyutları üzerinde ortalama değerler elde ederek karşılaştırmak istedik. Duygusal anlam boyutlarından Değerlendirici boyut diğer iki anlam boyutunu da temsil edebileceğinden bu yazımızda türetilen kelimelerin sadece Değerlendirici boyut üzerinde aldıkları ortalama değerlerden söz edeceğiz.

Değerlendirici boyut ortalamaları

Tablo 4 incelendiğinde, doğru türevlerin yanlış türevlere kıyasla daha yüksek olumlu değer aldıklarını ve iki çeşit türev arasındaki bu farkın çok belirgin olduğunu gözlemekteyiz. Doğru ve yanlış türev ortalamaları arasındaki farkın manidarlığını kontrol etmek için uygun t-test uygulanmış ve .001 seviyesinde manidar olan sonuçlar (X) işaret ile gösterilmiştir.

5 Tablo 3'deki türev dizisinden yanlış türevler arasında gösterilen İNEÇ'in, doğru türev olarak düşünülen İNİT'den daha yüksek frekans aldığını gözlemekteyiz.

Araştırmada kullanılan eklerin semantik fonksiyonları Tablo 8'de açıklanmış ve her ekle ilgili iki örnek verilmişti -()Ç ekinin semantik fonksiyonu «X fiili ile ilgili hâdisenin ortaya çıkmasını, yapılmasını sağlayan âlet ismi yapar» şeklinde ifade edilmişti. 8. türev dizisindeki bulguların temelinde yatan sebebi açıklamak için yenisinden örneklere bakarak ekin fonksiyonunu gözden geçirdik. Tetkikimiz sonucunda daha önce bu ekle ilgili olarak ifade ettiğimiz semantik fonksiyonun, dışarda bir objesi olan dışa-etkili adını verebileceğimiz fiiller için geçerli olduğunu, kendine-dönük, yani dışarda bir nesneyi etkilemeyen faaliyetleri belirten fiillerde ise «fiilin ortaya çıkabilme olanağını yaratan nesne, yer ortam ismi yapar» şeklinde semantik fonksiyonu olduğunu gördük. Meselâ *kaymak* kendine dönük bir fiil olduğundan *kayaç* «kaymak için bir yer» anlamına geldiği halde, *kaydırmaç* kayma işinde kullanılan bir âlet» anlamına gelmektedir. «Bakaç» — «bakdırmaç», «sarkaç» — «sarkdırmaç» vb., önceki örneğe paralel olmaktadır. *İnmek* fiili kendine dönük dediğimiz cinsten bir fiil olduğundan -()Ç ekinin biraz önce tanımladığımız ikinci semantik fonksiyonu uygulanabilmektedir ki, böyle bir türev ise, tanımlanan kavramı karşılayabilmektedir.

TABLO 4

Türevlerin Değerlendirici Boyut Üzerindeki Ortalamaları

Sıra No	Türev 1	Türev 2	Türev 3	Türev 4	Türev 5
1	Gizlenit .39	Gizleni 1.15	<i>Gizlenek</i> 2.09	Gizlengiç -1.57 *	Gizleniç -2.85 *
2	Ölçeç -.44 *	<i>Ölçmen</i> 3.51	Ölçünç -1.92 *	Ölçkü -1.70 *	Ölçüt .44 *
3	<i>Sam</i> 4.17	Sangiç -2.16 *	Sanaç -.69 *	Sanıt .50 *	Sanman -1.53 *
4	Delgi .72	Deleç .01 *	Delek -.62 *	<i>Delgiç</i> 2.15	Delit -1.02 *
5	Özenek 1.10 *	<i>Özenç</i> 3.51	Özenit -.92 *	Özengiç -.92 *	Özenç -.27 *
6	<i>Tutturacı</i> 2.98	Tutturunç -2.04 *	Tutturut -2.16 *	Tutturman -.11 *	Tutturu -.18 *
7	<i>Gergi</i> 2.77	Germen .18 *	Gerit -.36 *	Geri -.90 *	Geriç -.46 *
8	İngiç -.34 *	İnek -1.04 *	<i>İnit</i> 1.45	İni 1.01	İneç 1.65
9	Biti -.52 *	Bitgiç -.80 *	<i>Bitek</i> 3.14	Bitit -1.61 *	Bitiç .98 *
10	Çevirit -.92 *	Çevirek -.56 *	Çevireç .77 *	Çevirgi .63 *	<i>Çevirmen</i> 3.86
11	İtit -1.22 *	<i>İti</i> 1.65	İtmen 1.03	İtiç 1.45	İtgiç -.86 *
12	Sarak -1.87 *	<i>Sargiç</i> 2.59	Sarıt -.87 *	Sarı .70	Sarıç .25
13	Bıkaç -.76 *	Bıkak -2.26 *	<i>Bıkınç</i> 1.57	Bıkıt -1.99 *	Bıkgiç -2.06 *
14	Çürütünç -.87 *	<i>Çürüteç</i> 2.50	Çürütge -1.00 *	Çürüteç -.76 *	Çürütgiç -1.73 *
15	<i>Deşki</i> 1.91	Deşit -.35 *	Deşinç -.73 *	Deşi .11 *	Deşgiç -1.10 *
16	Koşguç -.20 *	Koşu 1.70	<i>Koşut</i> 2.31	Koşman .21 *	Koşunç -.98 *

Tablo 4'i özetleyebilmek maksadıyla doğru türevler grubu için ayrı, yanlış türevler grubu için ayrı ortalamalar hesaplanmıştır. Doğru türevlerin genel ortalaması 2.64, yanlış türevlerin genel ortalaması ise -.54 olup, iki ortalama arasındaki fark .001 seviyesinde manidar bulunmuştur ($t = 4.7$; serbestlik derecesi (s.d.) = 15).

Doğru türevler için ortalama değer en yüksek 4.17, en küçük 1.45 iken, yanlış türevler için en yüksek 1.70, en düşük -2.85'dir. Doğru türev ortalamaları .84'lük bir standart kayma göstermekte, yanlış türev ortalamalarının standart kayması ise 1.07 gibi daha yüksek bir değere erişmektedir.

İlave ölçeklerle ilgili ortalamalar

Deneklerin türevleri «Türkçe kelime olarak» algılayışlarını ve «aşına bir kelime» hissedip hissetmediklerini inceleyebilmek için, DAÖ'ine iki ölçek ilâve edildiğini daha önce belirtmiştik. Tablo 5 «Türkçe kelime olarak» idrak edilmişleri yönünden türevlerin aldığı ortalama değerleri göstermektedir. Doğru türevlerin hemen hemen bütün hallerde yüksek, yanlış türevlerin ise oldukça düşük ortalamalar aldığını bu tablodan gözlemektediriz. Diğer bir deyişle, doğru türevler Türkçe bir kelime olarak algılandığı halde yanlış türevler böyle algılanmamaktadır. Ortalamalar arasındaki farklar, sekizinci dizi hariç bütün dizilerde .001 seviyesinde mânidar olup X ile işaretlenmiştir. Adı geçen türev dizisindeki durum ise sahife 16'daki dip notuyla açıklanabileceğinden, aynı konunun tartışılmasına burada yeniden girmek istemiyoruz.

Doğru türevlerin bu ölçek üzerinde genel ortalaması 3.34, yanlış türevlerin ise -.83 olup, iki ortalama arasındaki fark .001 seviyesinde mânidardır ($t: 5.07$; s.d. 15). Doğru türevler en yüksek 4.49, en düşük -.50 değerini almışlar ve 1.11 gibi bir standart kayma göstermişlerdir. Yanlış türevler ise bu boyutta en yüksek 3.23, en düşük -2.18 değerini almış olup, standart kaymaları 1.16 bulunmuştur.

Tablo 6 «Aşinalık» boyutu üzerinde türevlerin almış oldukları değerlerin ortalamalarını vermektedir. Tablo'nun gözden geçirilmesi doğru türevlerin deneklere, «aşına» geldiğini, yanlış türevlerin

TABLO 5

Türevlerin «Türkçe olma» Boyutu Üzerindeki Ortalamaları

Sıra No	Türev 1	Türev 2	Türev 3	Türev 4	Türev 5
1	Gizlenit 1.13 *	Gizleni 1.88	<i>Gizlenek</i> 3.22	Gizlengiç -1.03 *	Gizleniğç -2.18 *
2	Ölçeç -.54 *	<i>Ölçmen</i> 3.91	Ölçünç -1.80 *	Ölçkü -1.06 *	Ölçüt .93 *
3	<i>San</i> 4.90	Sangıç -1.87 *	Sanaç -.18 *	Sanıt .94 *	Sanman -1.36 *
4	Delgi 1.65 *	Deleç .21 *	Delek .01 *	<i>Delgiç</i> 3.38	Delit -.75 *
5	Özenek 2.53 *	<i>Özenç</i> 4.38	Özenit -.88 *	Özengiç -.36 *	Özeneç .21 *
6	<i>Tutturacı</i> 4.04	Tutturunç -2.05 *	Tutturut -2.03 *	Tutturman -.13 *	Tutturu .19 *
7	<i>Gergi</i> 4.33	Germen -.50 *	Gerit .24 *	Geri 1.19 *	Geriğç .00 *
8	İngiç .02	İnek 1.32	<i>İnit</i> 1.55	İni .94	İneç 1.87
9	Biti 1.50 *	Bitgiç .06 *	<i>Bitek</i> 4.05	Bitit -1.47 *	Bitiğç .73 *
10	Çevirit -.54 *	Çevirek .26 *	Çevireç 1.77 *	Çevirgi 1.66 *	<i>Çevirmen</i> 4.40
11	İtit -.94 *	<i>İti</i> 2.40	İtmen 1.43	İtiğç 1.12	İtgiç -.42 *
12	Sarak -.48 *	<i>Sargıç</i> 3.21	Sarıt -.37 *	Sarı 2.07	Sarığç -.22 *
13	Bıkaç .54 *	Bıkak -.55 *	<i>Bıkıncı</i> 3.48	Bıkıt -.86 *	Bıkıgıç -.22 *
14	Çürütünç -.43 *	<i>Çürüteç</i> 4.49	Çürütge -.14 *	Çürütek -.18 *	Çürütgüç -1.36 *
15	<i>Deşki</i> 3.42	Deşit .50 *	Deşiğç -.09 *	Deşi 1.43 *	Deşgiç -.02 *
16	Koşguç -.26 *	Koşu 3.23	<i>Koşut</i> 2.72	Koşman .88 *	Koşunç -.87 *

ise «aşına» gelmediğini göstermektedir. «Türkçe kelime olarak» algılanışıyla, türevlerin deneklere «aşına» hissini verişini arasında büyük bir benzerlik ya da paralellik olduğu Tablo 5 ve Tablo 6'nın karşılaştırılmasından anlaşılmaktadır.

Doğru türevler «Aşinalık» boyutu üzerinde 2.27 değerinde bir genel ortalama gösterdikleri halde, yanlış türevlerin genel ortalaması -.66 olmuştur. İki ortalama arasındaki fark .001 seviyesinde manidar bulunmuştur ($t : 3.89$; $s.d. = 15$). Doğru türevler için en yüksek değer 4.17, en düşük değer -1.53 olup 1.35'lik bir standart kayma göstermektedir. Yanlış türevler için ise en yüksek değer 3.14, en düşük değer -3.09 olup, 1.33'lük bir standart kaymaya sahip bulunmaktadır.

TARTIŞMA VE YORUMLAR

Türevin uyardığı duygusal tepkinin oluşumunda etkili olabilecek bütün değişkenleri araştırmamızın içine alamayacağımızı belirtmiştik. Bu itibarla, yetenek modeline ait bir tek değişken alıp, bu değişkenin icra modelinde etkilerini inceledik. Bu bölümde önce icra ve yetenek modelleri arasındaki ilişkiyi ele alıp, bu ilişkiler yönünden bulguları gözden geçirmek istiyoruz. Daha sonra, bazı teorik doğurgularla ilgili düşüncelerimizi ifade ederek, Tartışma ve Yorumlar Bölümü'nü bitireceğiz.

Yetenek ve İcra Modelleri İlişkisi

Yetenek ve icra modelleri arasındaki ilişkiyi, Bulgular Bölümü'nde izlenen bulguların sunuluş sırasına göre ele almayı uygun görüyoruz. Böyle bir yol takip ettiğimiz takdirde tartışma ve yorumlarımızın hem daha kolay takip edilebileceğini, hem de konuların daha anlamlı bir sıra içinde birbirini izleyeceğini umuyoruz.

Kavram Karşılığı Türev Seçimi

Türetme kurallarının kullanılış tarzının kavram karşılığı olarak türev seçimini etkilediğini Tablo 3'de açık seçik olarak görmek mümkündür. Semantik fonksiyonu doğru olarak uygulanan eklerin

TABLO 6

Türevlerin «Aşinalık» Boyutu Üzerindeki Ortalamaları

Sıra No	Türev 1	Türev 2	Türev 3	Türev 4	Türev 5
1	Gizlenit .41 *	Gizleni 1.45	<i>Gizlenek</i> 2.19	Gizlengiç -1.25 *	Gizleniç -3.09 *
2	Ölçeç -1.14 *	<i>Ölçmen</i> 3.47	Ölçüncü -2.34 *	Ölçkü -1.61 *	Ölçüt .50 *
3	<i>Sarı</i> 4.03 *	Sarıç -2.73 *	Sarıç -1.07 *	Sarıç -33 *	Sarıman -2.48 *
4	Delgi 1.49	Deleç -1.27 *	Delek -97 *	<i>Delgiç</i> 1.70	Delit -1.54 *
5	Özenek 1.11 *	<i>Özenç</i> 3.02	Özenit -1.82 *	Özençiç -1.01 *	Özenç -1.25 *
6	<i>Tutturacı</i> 3.18	Tutturuncü -2.98 *	Tutturut -2.35 *	Tutturman -32 *	Tutturü .10 *
7	<i>Gergi</i> 3.67	Germen .26	Gerit -1.00 *	Geri 1.52 *	Geriç -84 *
8	İngiç -.68	İnek 2.74	<i>İnit</i> 1.07	İni .41	İneç .77 *
9	Biti -.83 *	Bitçiç -1.76 *	<i>Bitik</i> 3.06	Bitit -2.17 *	Bitiç -1.14 *
10	Çevirit -1.57 *	Çevirek -.37 *	Çevireç .47 *	Çevirgi 1.35 *	Çevirmen 4.17 *
11	İtit -1.91 *	<i>İti</i> 1.53	İtmen 1.06	İtiç .20	İtiç -1.39 *
12	Sarak -1.09 *	<i>Sarıç</i> 1.87	Sarıç -1.72 *	Sarı 2.34	Sarıç -.97 *
13	Bıkaç -.67 *	Bıkak -1.49 *	<i>Bıkıncı</i> 2.07	Bıkıt -2.00 *	Bıkıç -1.54 *
14	Çürütüncü -1.32 *	<i>Çürüteç</i> 2.95	Çürütge -1.15 *	Çürütek -.63 *	Çürütgüç -2.17 *
15	<i>Deşki</i> 2.10	Deşit -.15 *	Deşiç -.88 *	Deşi .51 *	Deşiç -.93 *
16	Koşguç -.98 *	Koşu 3.14	<i>Koşut</i> 1.87	Koşman .34 *	Koşuç -1.35 *

türettiği türevler, bütün hallerde, tanımı yapılan kavramın karşılığı olarak, en yüksek frekansı almıştır. 8. türev dizisinde durum ilk bakışta farklı görülmekte ise de, sahife 87'deki dipnot'dan da anlaşılacağı üzere, gerçekte bu dizideki durum da diğer dizidekilerden farksızdır.

Deneklerin hiçbiri meslekden linguistik olmadığı gibi, çoğu, muhtemelen, araştırmanın esas maksadını tam kavrayacak kadar dilbilgisi kurallarına aşına değillerdi. Bununla beraber, herhangi bir ekin fonksiyonunu tanımlayamadıkları halde, eklerin fonksiyonlarının doğru ya da yanlış kullanılarak türetim yapıldığını sezebilmektedirler. Bu tip hâdiselere dil davranışlarıyla ilgili gözlemlerde sık sık rastlanabilmektedir: birisinin cümlesini doğru bulmayan dinleyici ya da okuyucu, hatanın mahiyetini açık-seçik olarak ifade edemediği, bir kural halinde veremediği halde, cümlenin doğru olmadığını sezebilmektedir. Dilcinin çabası, bu sezginin altında yatan bilgiyi kural halinde ifade edebilme yönünde olmaktadır.

Eklerin semantik fonksiyonlarının sehven araştırıcı tarafından yanlış gösterildiği hallerde, denekler kendi sezgileriyle kavramı karşılayan doğru türevi bize gösterebilmişlerdir. Daha önce de belirttiğimiz üzere, Tablo 3'deki 8. türev dizisinde, İNEÇ türevinin, İNİT türevinden daha çok sayıda, tanımlanan kavramın karşılığı olarak algılanması, bir tesadüf eseri değildir. Denekler ifade edemedikleri, fakat sezgi seviyesinde varlığından haberdar oldukları linguistik kuralların denetimi altında davrandıklarını göstermektedirler (sh. 87'deki dipnota bakınız).

Tablo 3'ün gözden geçirilmesi deneklerin yanlış türevler arasında bir ayırım yaptığını göstermektedir. Nitekim, bir türev dizisindeki yanlış türevlerin hepsi aynı nisbette frekans almamışlardır. Meselâ, 1. türev dizisinde her ikisi de yanlış türev olmasına rağmen, GİZLENİT 13 defa kavramın karşılığı olarak seçilmiş. GİZLENİÇ ise hiç seçilmemiştir. Buna benzer durumlar 11, 15 ve 16. türev dizilerinde de gözlenmektedir. Bu durum, yanlış türevlerin *farklı derecelerde yanlış* olabileceklerini düşündürmektedir. Yani, ekin fonksiyonunun başka anlamlarda kullanılmasına «müsaade edilebilirlik» (permissibility), her ek için farklı dereceler gösterebilmektedir. Elimizdeki veriler, bu konuda daha fazla birsey söyleme im-

kânını vermemektedir. İlâve ölçeklerden biri «Yanlış-Doğru» ölçeği olsa idi, türevlerin bu ölçek üzerinde almış olduğu değere bakarak «yanlışlık derecesi»ni tesbit etmemiz mümkün olabilirdi. Böyle bir dereceli durumu daha önce düşünemediğimizden, «Yanlış-Doğru» ölçeğini ilâve ölçek olarak koyamamış bulunuyoruz. İlerde yapılacak bu tip araştırmalar için bu ölçeğin konmasından, gramatikliğe aykırılığın derecesini ölçme bakımından (Chomsky, 1965) yararlanılabilir kanaatındayız.

Yetenek modeline ait türetme kurallarının icra modeline ait bir davranış olan «doğru ve yanlış türevleri ayırdetme» de etkili olabileceğini, kavram karşılığı olarak her bir türevin seçilme frekansına bakarsak gördükten sonra, şimdi yine icra modeline ait bir davranış olan türevlere yapılan duygu tepkilerini ele alalım.

Değerlendirici boyut ve ilâve ölçekler üzerinde ortalamalar

Doğru ve yanlış türevler Değerlendirici boyut üzerinde farklı ortalamalar almışlardır. Bu ortalamalar arasındaki farklar hipotezde belirtilen istikamette olup, oldukça yüksek manidarlık seviyesi göstermektedir. Tablo 4 gözden geçirildiğinde görülmektedir ki kelime türetme kurallarının doğru olarak uygulanması sonucu türeyen doğru türevler, türetme kurallarının yanlış uygulanması sonucu ortaya çıkan yanlış türevlerden, olumlu yönde olmak üzere, farklı duygu tepkileri uyandırmışlardır. Başka bir deyimle, yetenek modeline ait bir değişken olan türetme kuralının icra modeline ait bir değişken olan duygu davranımıyla, ilişkisi bulunmaktadır.

İki model arasında tesbit edilen bu ilişki bize önceden kestirebilme (prediction) imkânını verebilecek mahiyette görülmektedir. Yetenek modeli seviyesinde, herhangi bir ekle ilgili olarak, türetme kuralının yanlış uygulandığını bilirsek, sonuç olarak ortaya çıkan türevin oldukça olumsuz bir duygusal izlenim bırakacağını önceden söyleyebiliriz. Bu ilişkiye öbür yönden baktığımızda, türetilmiş bir kelimenin çoğunlukla olumsuz duygusal izlenim bıraktığını gözlediğimizde, bu kelimenin türetiminde muhtemelen linguistik seviyede aksayan bir tarafın, ihlâl edilen bir kuralın bulunduğunu düşünebiliriz. Tablo 5'deki «Türkçe olma» boyutu üzerindeki ortalamalar yetenek seviyesinde türetme kurallarına uymadan türetilen

türevlerin çeşitli derecelerde «Türkçe» olmadığını, diğer yandan, türetme kurallarına uyularak türetilen doğru türevlerin ise «Türkçe bir kelime» olarak algılandığını göstermektedir. Tablo 6'daki «Aşinalık» boyutu üzerindeki ortalamaların da, «Türkçe olma» boyutu üzerindeki ortalamalara benzediği görülmektedir. Linguistik sistemin doğru işlemesi sonucu ortaya çıkan türevler, sanki daha önceden duyulmuş, karşılaşılmış izlenimini yaratmakta, türetim kurallarının yanlış uygulanması sonucu ortaya çıkan türevler ise hiç «aşına» gelmemektedir.

Gerek «Türkçe olma» gerekse «Aşinalık» boyutu üzerinde yanlış türevlerin derecelerle birbirinden ayrılmış olduğuna dikkat edilmesi gerekir. Yanlış türevler arasında, hem kavram karşılığı türev seçimine hem de Değerlendirici ve Faaliyet-gösterici boyut ortalamalarının dağılımına paralel, bir ortalama değerler dağılımının olduğu dikkat çekicidir. Bulgular arasında görülen bu paralellik, türevlerin «Türkçe olma» ve türevlere «aşına olma» dereceleri ile linguistik kuralların ihlâl edilmiş dereceleri arasında bir ilişki olabileceği düşüncesini, kuvvetli bir ihtimal olarak, akla getirmektedir.

Şimdiye kadar söylediklerimizin ışığı altında Türkiye'de kendini göstermiş olan dil hareketlerine kısaca değinmekte yarar görüyoruz. Fakat bu konuya girmeden önce dil ve toplum ilişkisi yönünden yöneltici ve tanımlayıcı gramer yaklaşımlarının durumunu belirtelim.

Dilbiliminin tarihi gelişimi içerisinde kendini gösteren yöneltici ve tanımlayıcı gramer yaklaşım tarzları temelde iki farklı kültür politikasını yansıtıyor olarak düşünülebilir. Yöneltici gramer, gerçeğin doğrunun ancak eğitilmiş bir küçük zümre tarafından bilinebileceğini farzeden totaliter bir politik sistemin temel sayılısına uygun düşmektedir. Diğer yandan her insanın kendi hakikatlerini, menfaatlerini, kendisine yararlı ya da zararlı olanı en iyi kendisinin bilebileceğini temel sayılı olarak kabul eden demokratik nitelikte bir politik sisteme tanımlayıcı gramer anlayışı uygun düşmektedir. Totaliter sistemde halkın iradesi bir kriter ve politik kuvvet kaynağı olarak alınmadığı gibi, dili de bir sistem olarak incelenmeye değer görülmez. Öbür yandan, halk iradesinin temel politik kuvvet olarak kabul edildiği çok partili demokratik sistem içerisinde halkın konuştuğu dil de incelenmeye değer görülür.

Politik felsefe ile dil anlayışı arasındaki paralellik, çoğu kere. dil çalışmalarında etkisini göstermiştir. Memleketimizde özleştirme hareketi Cumhuriyetimizin belirli bir devresinde tamamiyle bir politik, ideolojik sorun olarak ortaya konmuş ve halen de konunun bu yönü ağır basagelmektedir.

Türkçenin yapısını Türkiye halkının konuştuğu biçimde bir sistem olarak inceleyip, bu sistemin mahiyetini ortaya çıkaracak yerde, bazı kişiler ya da kurumlar, otoritelerini bilim çalışmalarından değil, daha ziyade politik ideolojilerden, açık-seçik ifadesini bulamamış bir kültür politikasından alarak, bazı kereler doğru, fakat çoğu kereler de yanlış, yani Türkçenin bünyesine uymayan türetmeler yapıp, kullanılmak üzere teklif etmişlerdir. Bu teklif biçimi de dikkate değer bir biçimde olmuş, genel anlamı itibariyle «Bizim türettiğimiz kelimeler *gerçek Türkçeyi, doğru Türkçeyi ve geleceğin Türkçesini* temsil etmektedir. Bizim teklif ettiğimiz kelimeleri kullananlar ilerici, çağdaş Türkler; bu kelimeleri kullanmayan, karşı duranlar ise gerici, tutucu kişilerdir.» diyen bir şekilde ifadesini bulmuştur.

Bu anlayış içinde bütün Türklerin rahatlıkla kullandığı, bildiği bir kelime olan KİTAP kelimesi yerine, çok kısıtlı bir çevre tarafından kullanılan ve aslı BETmek (yazmak) fiilinden gelen⁶ BETİK kelimesi önerilmiştir. Yine aynı tutum içerisinde, etimolojisi itibariyle Tatarca olan ve SEÇmek anlamına gelen SAYLA (mak) fiilinden yine Tatarca bir ek olan -V eki yoluyla, SAYLAV kelimesi türetilmiş ve bu kelime Tatarcada «seçim» anlamına geldiği halde, Türkiye Türklerine «Millet Vekili» olarak teklif edilmiştir.

Türkiye Türkçesini bilen, seven, o dille içli dışlı olmuş kimse-leri iten, iğrendiren birçok kelime, sanki devrimciliğin, ilericiğin, bilim yaklaşımının zorunlu sonucu imiş gibi bazı kimseler ve kurumlarca halka empoze edilmiştir.

Bilimin sözde değil, uygulamada da hâkim kılındığı bir Türkiye, ancak bilim metodunun hayatın her yönüne uygulanmasıyla kurulabilir. Dileğimiz dil sahasında da bilimin hâkim hale gelmesidir.

6 Doç. Dr. Talat Tekin. Şahsi konuşma.

KAYNAKLAR

- Akkemik, B. (1971). Kelimeleri sıfat çiftleri üzerinde değerlendirme araştırması. *Tecrübî Psikoloji Kürsüsü Mezuniyet Tezi*. Edebiyat Fakültesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Arıcı, H. (1972). *İstatistik : Yöntem ve uygulama*. Hacettepe Basımevi, Ankara.
- Bentler, P. M. Lavoie, L. (1972). An extension of semantic space. *Journal of verbal learning and verbal behavior*, 11, 174-182.
- Chomsky, N. A. (1965). *Aspects of the theory of syntax*. The M.I.T. Press Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Ma.
- Cüceloğlu, D. (1972). Duygusal anlam sistemi üzerinde kültürler arası bir çalışma, Ölçme Tekniği ve ölçeklerin geliştirilmesi. *Hacettepe Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, Cilt 4, sayı 1.
- Cüceloğlu, D. (1974) Duygusal Anlam Ölçeklerinde ölçek basamaklarının eşitliği sorunu. *Tecrübî Psikoloji Çalışmaları'nın* bu sayısı.
- Ediskun, H. (1963). *Yeni Türk Dilbilgisi*. İstanbul : Remzi Kitabevi.
- Ergin, M. (1962). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 785.
- Osgood, C. E. (1966). From models of L to the models of U. *Mimeo*, University of Illinois.
- Schramm, W. (1964). *Mass media and national development*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- Toğrol, B. (1967). *Duygusal Anlam Sistemi*. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü (1966-1968) *Türk Dili İçin*. Cilt I-VI. Ayyıldız Matbaası, A.Ş. Ankara.
- Yücel, T. (1971). *Dil devrimi*. Varlık Yayınları, Sayı: 1381.
- Wright, C. R. (1959). *Mass Communication; a sociological perspective*. New York: Random House.